

УДК 316.356.2

І.І. ДОРОЖКО

СІМ'Я РЕФЛЕКСИВНОГО МОДЕРНУ: ФІЛОСОФСЬКІ ІНТЕНЦІЇ

Дорожко Ірина Іванівна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди

Сім'я рефлексивного модерну набуває нових форм утворення та реального існування. Реальність змінюється, перехід від кризи культури, антропологічної кризи, кризи сім'ї до політичної, технологічної впливає на свідомість та на рефлексивні дії особистості. Трансформація традиційної сім'ї є об'єктивним процесом, який прискорюється внаслідок глобалізаційних процесів.

Ключові слова: сім'я, рефлексія, глобалізація.

Дорожко И.И. Семья рефлексивного модерна: философские интенции

Семья рефлексивного модерна приобретает новые формы организации и реального существования. Реальность меняется, переход от кризиса культуры, антропологического кризиса, кризиса семьи к политической, технологической влияет на сознание и на рефлексивные действия личности. Трансформация традиционной семьи является объективным процессом, который ускоряется вследствие глобализационных процессов.

Ключевые слова: семья, рефлексия, глобализация.

Dorozhko I.I. Family reflexive modernism: philosophical intentions

Family reflexive modern takes on new forms of education and real existence. Reality is changing, moving from crisis cultural anthropological crisis, family crisis with political, technological influences consciousness and reflective of personality. Transforming the traditional family is an objective process that is accelerated as a result of globalization.

Key words: family, reflection, globalization.

Постановка проблеми. У сучасному світі виникають активні, напружені дискусії з таких питань, як: народження в епоху СНІДУ, міжнародний фемінізм, репродуктивна життєздатність та держава, біотехнології, глобалізація та гамети (статеві клітини), гендерні відносини, в деяких країнах – проблематизація полігамії. Безумовно, проблематика зазначених питань впливає на рефлексивні дії особистості, змінює не тільки світогляд людства, але й світ у цілому.

У своїй роботі «Проблема людини» М. Бубер вказує на те, що в якості самостійної теми – тема особистості стала предметом дискусії лише у філософії ХХ століття. М.Бубер пояснює даний аспект у двох напрямках.

Перший полягає у трансформації міжособистісних відносин, у зміні органічних форм спільного людського життя. Втрачають якісне значення стосунки, невеликі людські спільності, приналежність до яких визначається продовженням роду, народженням дитини, а не мимовільним існуванням міжособистісних зв'язків. Дискурс відбувається стосовно питань сім'ї, релігійних союзів, міських громад. Становлення сучасного індустріального суспільства веде до індивідуалізації особистості, безперечно зміна ролі поведінки у сімейних стосунках, їх трансформація – висока плата за свободу особистості. Людина сучасного суспільства втрачає спосіб існування у прямих і особистісних зв'язках. Не відчуває ту соціальну атмосферу, яка захищає її від самотності та занедбаності.

По-друге, особливість сучасної кризової ситуації полягає у зміні ставлення людини до речей та по відношенню до соціальних зв'язків,

що вибудовуються у процесі діяльності. Ця особливість проявляється у відторгненні та відчуженні особистості від результатів свого створіння. Людина не має ресурсів та потенційних можливостей зберегти світ, який сама створила. Як результат, людина опинилась у зовсім іншій реальності. Постає питання про сутність особистості, про суперечливість таких субстанцій, як сила та безсилля [6, с.138].

Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що поширення глобалізаційних процесів відбувається на макро- і мікрорівнях, а саме: на рівні родинних відносин. Розв'язанням даної проблематики займалися У.Бек, Е.Гіденс, З.Бауман.

Коли ми зіставляємо принципи, пише Е.Гіденс, «як ідеали – з особистими стосунками, то мовимо тут про щось дуже важливе – ймовірно з'явлення того, що я назвав би демократією почуттів у повсякденному житті. Демократія почуттів, як мені видається, є такою ж важливою, як і демократія у поліпшенні якості нашого життя» [2, с.49].

Е.Гіденс поширює думку про сприяння розвитку почуттєвої демократії, але це не означає врахування прогалин, слабкості у сфері обов'язків, у сфері сімейної політики. Демократія почуттів передбачає визнання зобов'язань і прав, захист психічного здоров'я дітей. Законодавча діяльність та політичні інститути мають дбати про захист дітей. Батьки повинні піклуватися про своїх дітей до досягнення ними повноліття. Якщо це годиться для гетеросексуальних стосунків, пише Е.Гіденс, то має стати в пригоді для гомосексуальних, оскільки шлюб та родинні стосунки набули нових форм існування.

Теоретичний аналіз Е.Гіденса про появу «пластичної сексуальності» і «чистих відносин» також допомагає осмислити глобальне зближення індивідуалізації та неформальні, слабкі традиційні сімейні структури. Хоча витоки пластичної сексуальності простежуються на користь ідеї контролю за народжуваністю, він стверджує, що основний стимул для цього явища - поширення складних контрацепцій і репродуктивних технологій з 1960 року. Цей термін «пластичної сексуальності» пов'язаний з сексуальністю і сприяє самовираженню і самореалізації, які в значній мірі звільнені від відтворення. Термін з'явився у відповідь на зниження інституційного, нормативного та патріархального контролю.

На відміну від традиційної сексуальності, яка визначається і регулюється сукупністю норм, законів, релігійних заборон та інститутів, таких, як шлюб - пластична сексуальність піддатлива і може бути сформована і визначена як риса особистості.

За словами Е. Гіденса, поява пластичної сексуальності важлива, тому що вона є головною причиною недавніх драматичних змін у шлюбі та сім'ї в західних суспільствах. Вона також є потужним каталізатором для глибокої трансформації людської близькості і строків, характеру, що стосується переходу до дорослого життя. Зокрема, Гіденс стверджує, що пластична сексуальність - це зміна форм сімейних відносин - те, що він називає «чистими відносинами». Цей термін означає, що інтимні відносини організовані і підтримуються, перш за все, по відношенню до себе. Замість того, щоб розвиватися або консервуватися, зовнішні соціальні критерії, такі як норми, традиції або формальні інститути, добровільні прозорі відносини формуються і розвиваються особами як майданчик для власної деактуалізації. Значні наслідки зростання чистих відносин являють собою те, що «традиційні» форми поведінки, такі як офіційний шлюб і дітонародження (особливо в молодому віці) не сприймаються як «зовнішня» або потенційна загроза для чистих відносин, якщо така поведінка безпосередньо сприяє самореалізації особистості. Таким чином, у разі формування інтимних партнерських відносин, за умови, що пластична сексуальність може бути повністю реалізована, стабільність і довготривалість чистих відносин не можуть бути прийнятні як такі, що виходять від партнерів. Це тому, що з'являється можливість для будь-кого з них бути відторгнутим одним із партнерів в будь-який момент. У сценарії підвищення індивідуалізації такі зміни очікуються в зв'язку з переходом до дорослого життя і відносинами між поколіннями. Хоча середній вік (першої спроби) відходу з будинку суттєво не змінюється. Молоді люди будуть все частіше йти з дому, щоб жити в сім'ях нетрадиційних параметрів (наприклад, як «переважно індивідуали» або сингли) або в співжитті з позашлюбним партнером для досягнення окремих цілей. Повернення в батьківський дім також стає все більш поширеним у зв'язку з економічними перевагами, яке

воно дає молодим людям у перехідні періоди. Незаміжнє співжиття переважає над традиційним партнерством. Крім того, молоді люди, чії батьки в розлученні, продемонструють подальше небажання вступити в законний шлюб без будь-якого попереднього досвіду спільного проживання з партнером. Крім того, в якості опозиції до традиційних гендерних ролей традиційні очікування продовжують рости. Правові відмінності між шлюбом і співжиттям змінюються. Співжиття стане альтернативою законному шлюбу для більшого числа людей.

Мета дослідження. Кожна реальність має свої творчі можливості, необхідно досліджувати її, відчувати і контактувати з нею. Мова сьогодення значно змінилась, вона відзначається невизначеністю та нестабільністю. Маємо на меті розглянути тенденції розвитку сім'ї рефлексивного модерну, адаптивні та мотиваційні механізми особистості.

Виклад основного матеріалу. Ставки на законний шлюб продовжуватимуть знижуватися, так як все більше молодих людей будуть ставити під сумнів соціальну значимість законного шлюбу, як обряду переходу в статус дорослої людини. Сценарій підвищення індивідуалізму також прогнозує, що середній вік вступу в шлюб і (перший) батьківський буде як і раніше затримуватись, все більше дітей буде народжуватись поза шлюбом. Народжуваність буде залишатися низькою, оскільки діти все частіше розглядаються як загроза «чистим відносинам», і як «споживачі», а не «виробники». Високий коефіцієнт осіб стане бездітними за власним вибором. Темпи мимовільної бездітності можуть зростати, оскільки молоді жінки відкладають терміни батьківства. Багато хто зник до «чайлдфрі» способу життя і вирішують залишатися з ним назавжди. Велика кількість шлюбів чайлдфрі може привести до збільшення числа розлучень, тому що розрив стосунків значно спрощується, зникає необхідність займатися опікою над дітьми, доглядом та їх підтримкою. Відносини між поколіннями будуть, як і раніше, характеризуватися на рівні взаємного співробітництва і взаємної фінансової допомоги. Молоді люди будуть, як і раніше, високо цінувати свої відносини з батьками. Люди середнього віку та похилого, старі батьки, як і раніше, будуть відчувати економічну відповідальність за своїх дітей і в їх 20 (і навіть в їх 30 років). Слід зазначити, що відносини між поколіннями будуть в першу чергу охарактеризовані як незалежні і автономні. Члени сім'ї продовжують високо цінувати приватне життя і незалежність. «Інтим на відстані» буде розповсюдженим явищем. Мова йде про те, що члени сім'ї бажають взаємодіяти зі своїми родичами, але в принципі не хочуть жити з ними в одному будинку. Тим не менш, розширюється діапазон умов життя - коли молоді люди залишаються вдома або повертаються на деякий час. Наприклад, розширене співжиття надає можливості для батьків продовжити процес соціалізації і розвинути менш ієрархічну основу

і більш індивідуальну для спілкування зі своїми дорослими дітьми. Крім того, для деяких відносин все більш характерною буде «амбівалентність між поколіннями», а сімейне життя буде більш індивідуальним і складним. З'явиться безліч структур і форм у зв'язку з такими факторами, як незаміжні співжиття, розлучення, повторний шлюб, змішані сім'ї.

Зростає акцент на досягнення індивідуальних цілей і прагнень в межах більш широких родинних структур, що також створить велику географічну мобільність. Це буде сприяти зниженню фізичної та емоційної взаємодії між поколіннями, хоча нові форми спілкування будуть продовжувати розвиватися, щоб задовольнити різноманітні потреби людей у відповідь на зміни цих моделей [7, с.169].

За даними досліджень У.Бека, категорії «щасливої» сім'ї у далекі шістдесяті визначались власним будинком, наявністю автомобіля, вищої освіти і т.д. Виникають інші пріоритети, а саме: «самоздійснення», «пошук власної ідентичності», «розвиток особистих здібностей», «необхідність рухатись вперед». До зазначених пріоритетів необхідно додати «екологічний» фактор та «медичний». Людство починає усвідомлювати, що екологічна криза набирає обертів, тому необхідно змінювати ставлення до природних аспектів та власного здоров'я.

Загальні символи успіху (кар'єра, статус, заробіток) для багатьох уже не виступають гарантом успішності, не несуть задоволення, не виступають фактом самоствердження. Результатом такого «повноцінного життя» постає невпевненість у своїх силах, постійне самопереконання. Мозок перевантажується питаннями сенсу життя, повноцінності життєвих пріоритетів. Ціннісна система індивідуалізації містить у собі початок нових змін у житті особистості, підставою яких виступає принцип «обов'язків по відношенню до самої себе». Традиційна етика зазнає труднощів, оскільки обов'язки мають соціальний характер, вони узгоджують і пов'язують вчинки кожного з життям всього суспільного організму. Тому нові ціннісні орієнтації сприймаються як вираження егоїзму та нарцисизму. Ядро нового не усвідомлюється людством і не знаходить певних шляхів вираження, реалізації. Ядро нового спрямовується на самоз'ясування та самовизволення як діяльний, життєво важливий процес. Цей процес передбачає пошук нових соціальних зв'язків у сімейних стосунках, політичних реаліях і т.д.

Якби мова йшла тільки про сім'ю та шлюб. Ситуація ускладнюється тим, що партнерські відносини не вичерпуються питаннями шлюбу, батьківства, любові, сексуальності, а включають в себе політичні, економічні, правові, професійні аспекти. Якщо постають питання, пов'язані з сімейними проблемами, виникає необхідність говорити про роботу та гроші, питання шлюбу перетинаються з спеціальною освітою, професією, мобільністю. Узагалюючи, У.Бек висловлює думку про те, що доводиться говорити про

нерівномірний розподіл при (у цілому) рівних нині освітніх передумовах [1, с.147].

Конфлікти епохи пронизують усі форми спільного життя партнерів, а саме: приватне життя чоловіка та жінки до шлюбу, у шлюбі, паралельно з ним і після нього. Сім'я – це мікросередовище у глобальних змінах макросередовища. Взаємини між партнерами відзначаються багатоаспектністю: кохання, політика, особистісна реалізація, батьківські функції, професійне самовизначення, фінансова самодостатність. Глобалізація розхитує та змінює широкий спектр взаємовідносин між чоловіком та жінкою. Можливість вибору у шлюбних відносинах, - за визначенням У.Бека, - виступає детонатором для усвідомлення конфліктів. Що це за вибір? У.Бек пише про професійну мобільність подружжя, розподіл домашньої праці, запліднення та способи контрацепції, навчання і виховання дітей, сексуальність. Приймаючи рішення, чоловіки та жінки усвідомлюють антагонізми своїх станів, наслідки та ризики [1, с.160].

Трансформація традиційної сім'ї є об'єктивним процесом, який прискорюється внаслідок глобалізаційних процесів. Сім'я рефлексивного модерну набуває нових форм утворення та реального існування. Реальність змінюється, етапи кризи переходять з одного стану в інший, змінюється сприймання подій, що відбуваються. Перехід від кризи культури, антропологічної кризи, кризи сім'ї до політичної, технологічної впливає на свідомість та на рефлексивні дії особистості. Природа кризових ситуацій, їх наслідки набирають обертів, відзначаються мінливістю, весь час трансформуються, як і весь нестримний світ.

Усвідомлення об'єктивних чинників та історичної необхідності, а також незворотності процесу глобалізації змусило теоретиків вийти за межі своїх уявлень про суспільство на планетарний рівень теоретичної рефлексії [5, с.12].

Пріоритетним напрямом модернізаційних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві, і які спрямовані не тільки на зміни у складі знань та способів дій, але передбачають також якість життя у площині таких понять, як «адаптація», «мотивація», «рефлексія».

Є терміни, які, завдяки своїй структурі чи функції, відповідають визначенню, але існують інші поняття та слова, при їх обговоренні постає безліч запитань. Характер невизначеності та туманності позначає існування понять, які впливають на реалії сьогодення. Вони є справжніми і реальними, впливовими та визначальними, ми завжди їх відчуваємо.

Виступаючи найвищим за ступенем інтегрованості процесом, «рефлексія одночасно є способом і механізмом виходу системи психіки за особистісні межі, що детермінує пластичність і адаптивність особистості» [3, с.283].

За суб'єктною спрямованістю рефлексія може бути інтровертованою та інтровертованою, у першому випадку спрацьовує індивідуальний інтерес, у другому – деонтичний зміст. Тобто, рефлексія у першому

випадку спрямована суб'єктом на внутрішній світ, а в другому – на зовнішній план діяльності.

Рефлексивність свідомості – пізнавальна умова вольової дії вибору, тому вона є інструментом мотивації. Реалізація мотивації, як результату рефлексивного вибору під час активності, представлена адаптацією.

Активна адаптація як результат свідомої мотивації здійснюється за умов подолання, тобто вона рефлексивна та мотивована за походженням. Слід зазначити, що свідомість може розглядатися як система рефлексивного управління психічною активністю, яка веде особистість до нових рівнів адаптованості.

Актуалізація потреби у вивченні специфіки адаптації особистості до внутрішніх і зовнішніх умов, психологічних проявів її пристосування має об'єктивні підстави. Психологічні прояви для особистості – це адекватна зміна особистості, саморозвиток у відповідності з вимогами суспільних змін. Успішна адаптація забезпечує включеність суб'єкта у діяльність, зміну стереотипів у діяльності, зміну рефлексивних механізмів особистості, що сприяє соціалізації у цілому.

Загальне розуміння адаптивних процесів реалізуються на психологічному рівні, інтелектуальній мобілізації особистості до вимог зовнішнього середовища. Залежно від того, на якому рівні здійснюється взаємодія особистості із середовищем, можуть відбуватися різноманітні види адаптації: психологічна, соціальна, фізіологічна.

Єдність мотивації, рефлексії і адаптації у свідомості особистості визначається концептуально:

1. рефлексія по відношенню до мотивації первинна;
2. мотивація первинна по відношенню до адаптації;
3. у ході мотивації спостерігається проекція майбутньої адаптації;

проективна адаптація, яка виникає і існує у свідомості, спонукає адаптацію до реальної та результативної діяльності [4, с.37].

Рефлексія виникає із волі переконати самого себе, а не із доброї віри та посилання на авторитет. Рефлексія висуває питання, щоб одержати впевненість у своїй позиції, вона розчиняє тотальність, в якій сама безпосередньо знаходиться, «ізолює аспекти, точки зору» і разом з тим утримує їх як ізольоване, оскільки вона відмовляється від накопиченого, щоб зробити найважливішими інші аспекти, і так вона розвиває повноту позиції, спочатку, як точку зору, щоб потім досягти значного розуміння.

У безмежній саморефлексії здійснюється перевірка кожної позиції, яка формується особистості, усвідомлюється проблематика «Я» і діалектика від усього суб'єктивного буття.

Профеноменом нашої душі є те, що вона спрямовує свідомість на світ, на речі, що знаходяться поза свідомістю і одночасно

повертає його на душу. У нашій свідомості існує самосвідомість. Предметна інтенція (особливість свідомості бути спрямованою) повертається одночасно назад «рефлектує» душу, і робить її тим, що ми називаємо – я, сам, особистість [5].

У роботах І.Канта простежується тенденція на закріплення філософської природи рефлексії, а свідомості як її джерела. В той же час І.Кант критикує свідомість як предмет рефлексії. Він визначає рефлексію як синтетичне судження і те, що воно не може бути аналогічним органом чистого розуму. І.Кант визначає, що повинна бути сукупність тих принципів, на основі яких можна придбати і здійснити апріорні знання. На його думку, питання має стояти про знання іншого типу, іншого не тільки по методології одержання, але й за призначенням, і як наслідок – за структурою. І.Кант вказує на існування двох основних стовбурів людського пізнання, які виростають із спільного кореня – це чуттєвість та розум. А саме: за допомогою чуттєвості предмети нам даються, а розумом вони мисляться.

У міркуваннях І.Канта простежується думка про нерозривність процесів адаптації, мотивації та рефлексії. З одного боку, І.Кант звертається до рефлексії, до трансценденції і паралельно визначає «два стовбури людського пізнання». Особистісне чуттєве пізнання безпосередньо визначається досвідом, який мав місце у діях особистості (продукт процесів адаптації), а мислиме пізнання визначається не стільки способами, скільки спрямованістю мислення (мотиваційні процеси).

С.Кетью, конкретизуючи та спираючись на дослідження І.Канта, визначив наявність трьох рівнів рефлексії:

1. Рефлексія над предметним, досвідченим знанням, визначення чуттєвого предмета до рівня уявлень.
2. Рефлексія над способами визначення уявлень (те, що можна назвати семіотичним аналізом: за І.Кантом «критика чистого розуму»).
3. Цілісна «тотальна» рефлексія, яка утворюється внаслідок інтеграції перших двох рівнів [4, с.58].

Особистість можна охарактеризувати як особливий вимір філософії, психології людини, в основі якої знаходиться особливий простір життя.

У.Бек «Суспільство ризику» відтворює життя особистості таким чином: «Космос власного життя» формується та балансується відносно центру, тобто власного «я», його болючих місць, можливостей, сильних та слабких сторін [1, с.182].

Висновки. Соціальний вимір є основоположним за умов дослідження процесів глобалізації, основних тенденцій та її проявів. Основні тенденції та прояви глобалізації мають соціальні витоки, що перебувають у тісному взаємозв'язку з процесами адаптації, мотивації, рефлексії. Одним із можливих шляхів подальшої роботи є вивчення мотиваційного компонента, як фактора детермінації активності і результату рефлексивних механізмів особистості у площині родинних стосунків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; [пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой]. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
2. Гідденс Е. Нестримний світ : як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс. – К. : Альтерпрес, 2004. – 100 с. – (Сучасна гуманітарна бібліотека).
3. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : Аверс Пресс, 2002. – 304 с.
4. Кетько С. М. Единство рефлексии, мотивации и адаптации в сознании личности / С. М. Кетько. – Челябинск : Филиал МПГУ, 2005. – 232 с.
5. Култаева М. Д. «К.Ясперс Техники мышления» / М. Д. Култаева. – Х. : Философская мысль, 2003.
6. Сидорина Т. Ю. Философия кризиса : учебное пособие / Т. Ю. Сидорина. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 456 с.
7. Mitchell B. Ann The boomerang age: transitions to adulthood in families / Mitchell B. Ann. - New Jersey: Transaction Publishers, 2006. – 230 p.

Стаття надійшла до редакції 25.04.2013